

ПРАВОВИЙ СТАТУС І ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ РОЗПОДІЛ МОВ, ЩО КОНТАКТУЮТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ТУНІСУ

При визначенні перспектив співіснування поширених у межах однієї країни мов досить важливу роль відіграє аналіз їхньої функціональної значимості, за допомогою якого можна виявити ступінь домінування однієї мови над іншою або іншими в певній сфері її використання.

Тому з метою більш ґрунтовного вивчення мовної взаємодії на території Тунісу, зокрема розкриття особливостей функціонального співвідношення мов у соціально-комунікативній системі цієї північноафриканської країни, спробуємо дати загальну характеристику мов, що тут контактують, з точки зору їхньої функціональної значимості, спираючись при цьому на чинні законодавчі й інші нормативно-правові акти Туніської Республіки.

Перед тим як розпочати функціональну характеристику мов-компонентів лінгвістичної ситуації в Тунісі, слід звернути увагу на демографічні дані. Порівняно з такими країнами Магрибу, як Алжир і Марокко, Туніс є найбільш однорідною в лінгвістичному плані: 98% населення – арабомовні, інші 2% припадають на носіїв французької мови і численних берберських нарідів, а також представників інших національних меншин (напр., мальтійців, євреїв) [Bendana 2012; Gadacha 1999; Tunisie].

З-поміж такого розмаїття складових лінгвістичної панорами Тунісу можна виокремити три основні: арабська літературна мова (офіційна де-юре)¹, французька (офіційна де-факто) та туніський діалект (рідна мова населення). Однак, зважаючи на те, що останній є переважно засобом повсякденного усного спілкування і в основному вживається в неофіційних сферах, зосередимо увагу на двох перших компонентах.

Мова релігії. Арабська як мова Корану (священної книги державної релігії Тунісу – ісламу) завжди була і залишається єдиною мовою, яка використовується в релігійному житті країни.

Мова законодавства. Відповідно до Закону № 93–64 від 5 липня 1993 року «Про публікацію законів в “Офіційному віснику” Туніської Республіки і їхнє виконання» арабською мовою ведуться засідання парламенту (під час яких, до речі, як і на засіданнях ради міністрів, поряд з літературним можна почути й туніський розмовний варіант арабської мови), а також нею в “Офіційному віснику” Туніської Республіки публікуються закони, декрети-закони, укази, постанови тощо. При цьому згідно з п. 2 ст. 1 цього Закону згадані законодавчі акти “можуть публікуватися й іншою мовою, але тільки як інформаційні джерела” [Loi n° 93–64... 1993].

Що стосується самого “Офіційного вісника”, то він виходить двома мовами – арабською і французькою, але його французький варіант не має юридичної сили, так само, як і франкомовний переклад законодавчих актів [Loi n° 93–64... 1993].

Мова адміністрації. Адміністративна сфера є однозначно двомовною. Стаття 5 Декрету № 94–1692 від 8 серпня 1994 року “Про друковані бланки адміністративних документів” при складанні останніх передбачає використання поряд з арабською й іноземних мов, тому більшість друкованої продукції службового та ужиткового користування (бланки, форми тощо) видається арабською і французькою мовами [Décret n° 94–1692 du 8 août 1994...; Laroussi 2006, 5].

Виняток становить повністю арабізована *судова сфера*, де французьку мову як іноземну можна почути в залі суду лише у випадку, коли підсудний французького походження потребує послуг перекладача.

Окрім міністерства юстиції, пріоритетним вживання арабської мови є і для таких державних установ, як міністерство освіти, міністерство оборони, міністерство внутрішніх справ, а також для Адміністрації президента і Палати представників [Laroussi 2006, 5; Naffati 2004, 31–32].

Так, зокрема, ст. 9 Постанови міністра закордонних справ від 10 вересня 2001 року «Про порядок проведення внутрішнього конкурсу на отримання посади фінансового інспектора при Міністерстві закордонних справ» зобов'язує кандидата один з перших трьох письмових іспитів (загалом їх чотири) складати арабською мовою. При цьому два інших іспити та усну співбесіду дозволяється складати або арабською, або французькою (за вибором кандидата) [Arrêté du ministre des Affaires étrangères... 2001].

А от відповідно до ст. 18 Декрету № 2007–1938 від 30 липня 2007 року «Про внесення змін і доповнень до Декрету № 2004–78 від 14 січня 2004 року «Про умови вступу до Національної школи адміністрації»» таке право вибору мови передбачене при складанні всіх обов'язкових іспитів [Décret n° 2007–1938 du 30 juillet 2007...].

При цьому варто зазначити, що поряд з арабською літературною та французькою мовами в адміністративній сфері, особливо в установах з надання публічних послуг, широко використовується і туніський діалект.

Мова освіти. У Тунісі навчання повністю арабізоване лише в дитячих садках та в перших двох класах початкової школи, а вже починаючи з третього року навчання (коли до обов'язкової навчальної програми включається вивчення французької як першої іноземної), половина предметів викладається арабською мовою (53%), половина – французькою (47%) [Bouhdiba 2011, 7–9; Naffati 2004, 33].

При цьому слід відзначити, що якщо викладання арабською мовою точних наук (поряд з гуманітарними і природничими) в початковій школі ще допускається, то в середній французька бере справжній реванш, витісняючи арабську з царини науки і техніки [Sichon 2010, 62; Laroussi 2006, 5; Naffati 2004, 33].

Що стосується сфери вищої освіти, то тут, на відміну від системи шкільної освіти, де арабська все ж домінує над французькою, позиції обох мов урівнюються: перша «опікується» гуманітарним напрямом, а друга – науково-технічним, продовжуючи вважатися ефективним засобом отримання доступу до новітніх наукових здобутків. Однак ця паритетність відносна, оскільки з точки зору наукової значимості і кар'єрної перспективи французька переважає [Laroussi 2006, 5; Naffati 2004, 34–35].

Про основні завдання туніської системи освіти щодо вивчення самих мов (як рідної, так і іноземних) йдеться у ст. 1 Закону № 91–65 від 29 липня 1991 року «Про систему освіти». Так, зокрема, система освіти покликана забезпечити оволодіння арабською мовою як державною в тій мірі, щоб уможливити її використання в різних галузях знань. Що ж до рівня оволодіння іноземними мовами, то він має бути таким, який дозволив би одержати безпосередній доступ до світової наукової і культурологічної думки з метою збагачення власної та сприяння її взаємодії зі світовою [Bouhdiba 2011, 8; Loi n° 91–65 du 29 juillet 1991...].

З огляду на вищезазначене неважко помітити зацікавленість держави у високому рівні знань іноземних мов, зокрема французької й англійської², серед своїх громадян, яка обумовлена необхідністю задовольнити потреби у висококваліфікованих кадрах, особливо що стосується галузі науки і техніки. Тому цілком логічно, що процес поміркованої арабізації в освітній сфері спостерігається лише стосовно соціальних і гуманітарних наук, тоді як науково-технічний напрям освіти залишається в основному франкомовним, адже за французькою й досі зберігається статус мови науково-технічного прогресу.

Мова вивісок. Ситуація, яка склалася в Тунісі з публічними вивісками й оголошеннями, яскраво демонструє пріоритетне ставлення країни до розвитку двомовності (рис. 1)

та підтримку концепції культурного плюралізму, адже чи не єдиними винятково арабомовними тут є лише вивіски з написом “Міністерство внутрішніх справ” і “Міністерство юстиції”.

Рис. 1. Двомовні дороговкази в Тунісі

І це не дивно, оскільки загалом національним законодавством Тунісу не передбачено жодних обмежень щодо використання поряд з обов’язковими арабомовними вивісками двомовних (арабсько-французьких), за винятком одного припису, офіційно закріпленого прийнятою ще 6 серпня 1957 року Постановою муніципалітету м. Туніса про обов’язкову арабізацію вивісок державних, комерційних, промислових та інших установ, розташованих у громадських місцях, згідно з яким розмір арабських літер на двомовних вивісках має бути не меншим (як правило, у два рази більшим) за розмір літер іноземного тексту [Arrêté de la municipalité de Tunis du 6 août 1957; Laroussi 2006, 6; Naffati 2004, 32].

Однак, попри це, на вулицях Тунісу зустрічаються вивіски й оголошення, складені винятково французькою мовою (рис. 2). У першу чергу це стосується комерційної реклами, різноманітних друкованих оголошень, які бувають також і двомовними (рис. 3) [Laroussi 2006, 6; Naffati 2004, 32].

Рис. 2. Франкомовна рекламна вивіска в Тунісі

Рис. 3. Двомовна рекламна вивіска в Тунісі

Варто згадати й розпочату у 1995 році кампанію з арабізації табличок з назвами вулиць, “досягнення” якої зводяться до того, що, як і раніше, топонімічні назви в Тунісі можна прочитати двома мовами (рис. 4) [Laroussi 2006, 6; Naffati 2004, 32].

Рис. 4. Двомовна табличка з назвою вулиці в Тунісі

Мова преси і літератури. Інформаційний та літературний простори незалежного Тунісу є однозначно двомовними. Широким попитом тут користується як арабо-, так і франкомовна друкована продукція.

Так, наприклад, серед франкомовної преси популярними є наукові журнали. Загальноінформаційні видання та ті, що спеціалізуються на гуманітарних науках, зазвичай виходять одночасно обома мовами (арабською і французькою), з переважанням арабомовних статей. Серед щоденних періодичних видань широко представлені як арабомовні (напр., “Aṣ-ṣabāḥ”), так і франкомовні (напр., “La Press”, “Le Temps”). Популярністю користується і двомовна періодика (напр., щотижневик “Réalité”) [Laroussi 2006, 9; Naffati 2004, 37].

Що ж стосується літературних видань, то тут спостерігається хоча й незначна, але все ж перевага арабомовних публікацій, серед яких дещо більшим попитом користуються поетичні збірки, аніж збірки новел, романів чи драматичних творів. Франкомовна література Тунісу, яка представлена творчістю як арабомовних, так і неарабомовних письменників, також має свою читацьку аудиторію [Laroussi 2006, 9; Naffati 2004, 37–38].

Нагадаємо, що формування такого явища, як франкомовна література Тунісу, відбулося в період, коли країна перебувала під французьким протекторатом (1881–1956), адже саме тоді туніські письменники через переслідування арабомовних видань почали активно використовувати мову колонізаторів як ефективну зброю у боротьбі проти останніх [Прожогина 1968, 33–34; Прожогина 1973, 15–16; Чередниченко 1983, 22].

Сьогодні на зміну таким відомим творцям франкомовної туніської літератури, як Шекрі Ганем, Мустафа Курд, Ахмед Шергі, Хашемі Баккуш, Альбер Меммі та інші, прийшла нова генерація письменників, серед яких – Алі Бешор, Емна Бельхадж Ях'я, Хеле Беджі, Хеді Бураві, Маджід Аль-Хуссі [Прожогина 1968, 34–36; Прожогина 1973, 149–152; Naffati 2004, 38].

Мова зовнішньоекономічних зв'язків і міжнародних відносин. У сфері торговельно-економічного та міжнародного співробітництва беззаперечним лідером є французька мова, яку часто називають “інструментом зовнішніх економічних і політичних зв'язків Тунісу”. Такі міцні позиції французької мови у зазначеній сфері обумовлює зацікавленість Тунісу в розвитку відносин стратегічного партнерства з країнами ЄС, зокрема Францією, на які припадає 70% загального товарообігу Тунісу та які є головними інвесторами цієї північноафриканської країни [Naffati 2004, 40; Saja 2004, 97–99].

Що ж стосується арабської мови, то вона широко використовується в міжарабських й рідше – міжнародних контактах.

Таким чином, враховуючи вищезазначене, можна констатувати факт нерівномірного функціонального розподілу поширених у Тунісі мов. Так, арабська літературна і французька мови ділять між собою адміністративну, освітню, мас-медійну і культурну сфери; при цьому французька превалує у сфері торговельно-економічного та міжнародного співробітництва, до того ж займаючи монополні позиції в науково-технічній сфері. Натомість арабська зберігає за собою статус беззаперечного лідера як мова судочинства і релігії (див. табл. 1).

У свою чергу, така функціональна взаємодоповнюваність мов-компонентів лінгвістичної ситуації в Тунісі дає підстави припустити подальше безперешкодне еволюціонування арабсько-французького білінгвізму на території цієї країни.

Сфери використання	Мови		
	Арабська літературна	Розмовна арабська	Французька
Сфера законодавства	++		+
Адміністративна	++	+	++
Судова	+		
Освітня	+		+
Друковані ЗМІ	+		+
Міжарабські контакти	++	+	
Сфера міжнародних відносин	+		++
Науково-технічна			+
Соціально-комунікативна		++	+
Сфера літератури	++		+
Релігійна	+		

Таблиця 1. Функціональна характеристика поширених у Тунісі мов³

¹ Статус державної арабська мова повернула собі майже одразу після здобуття Тунісом незалежності і згідно з Конституцією Туніської Республіки є єдиною офіційною мовою в цій країні [Dustūru-l- Ġumhūriyyah At-Tūnisiyyah].

² Відповідно до навчальної програми з іноземної мови для середньої школи англійська є другою обов'язковою іноземною мовою, тоді як іспанська, італійська й німецька мови (до цього переліку відносно нещодавно додалися ще й китайська і російська мови) вивчаються факультативно, починаючи з другого року другого циклу навчання в середній школі [Cichon 2010, 62; Naffati 2004, 33–34].

³ Кількість знаків “+” у межах однієї клітини відповідає ступеню функціональної значимості зазначеної мови в порівнянні з іншими.

ЛІТЕРАТУРА

Прожогина С.В. Литература Марокко и Туниса. Москва, 1968.

Прожогина С.В. Франкоязычная литература стран Магриба. Москва, 1973.

Чередниченко А.И. Язык и общество в развивающихся странах Африки. Проблемы функционирования западноевропейского языка. Киев, 1983.

Arrêté de la municipalité de Tunis du 6 août 1957 // **Tunisie** [Ressource électronique]. – Mode d'accès: http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie-lois-diverses.htm#Arrêté_de_la_municipalité_de_Tunis_du_6_août_1957

Arrêté du ministre des Affaires étrangères du 10 septembre 2001, fixant les modalités d'organisation du concours interne sur épreuves pour la promotion au grade d'inspecteur financier des Affaires étrangères // **Tunisie** [Ressource électronique]. – Mode d'accès: http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie-lois-diverses.htm#Arrêté_du_ministre_des_Affaires_étrangères_du_10_septembre_2001

Bendana K. L'influence de la culture française en Tunisie, entre héritage et appropriation // Maghreb Magazine, 2012, № 8.

Bouhdiba S. L'arabe et le français dans le système éducatif tunisien: approche démographique et essai prospectif. Québec, 2011.

Cichon P. Regard sur le français dans le système scolaire tunisien // Le français en Afrique, 2010, № 25.

Décret n° 2007–1938 du 30 juillet 2007, modifiant et complétant le décret n° 2004–78 du 14 janvier 2004 relatif aux concours d'entrée aux cycles de formation à l'École nationale d'administration // **Tunisie** [Ressource électronique]. – Mode d'accès: http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie-lois-diverses.htm#Décret_no_2007-1938_du_30_juillet_2007

Décret n° 94–1692 du 8 août 1994, relatif aux imprimés administratifs, ainsi complété par le décret n° 2006–2967 du 13 novembre 2006 // **Tunisie** [Ressource électronique]. – Mode d'accès: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie-decret-1994-admin.htm>

Dustūru-l- Ġumhūriyyah At-Tūnisiyyah. Al-Bābu-l-Awwal: Ahkām `āmmah. Tūnis, 2004.

Gadacha A. Planification et conflit linguistique, le cas de la Tunisie multilingue // Le français en Afrique, 1999, № 13.

Laroussi F. Le bilinguisme arabe-français en Tunisie: un choix réussi. Rouen, 2006.

Loi n° 91–65 du 29 juillet 1991, relative au système éducatif // **Tunisie** [Ressource électronique]. – Mode d'accès: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie-loi-1991-educ.htm>

Loi n° 93–64 du 5 juillet 1993, relative à la publication des textes au Journal Officiel de la République Tunisienne et à leur exécution // **La législation du secteur de la sécurité en Tunisie. 1993.**

Naffati H. Le français en Tunisie // Le français en Afrique, 2004, № 18.

Saya M. Le français en Tunisie: comment le nommer? Toulouse, 2004.

Tunisie: Données démolinguistiques [Ressource électronique]. – Mode d'accès: <http://www.tlfq.ulaval.ca/axl/afrique/tunisie.htm>